

Jacek Rodzeń

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ORCID: 0000-0002-5321-4104

SYRUĆ CZY CHRÓŚCIKOWSKI? WOKÓŁ KWESTII PIERWSZEGO POLSKIEGO AUTORA PUBLIKACJI Z RACHUNKU RÓŻNICZKOWEGO I CAŁKOWEGO

Syruc' or Chrościkowski? Around the Issue of the First Polish Author of the Publication on the Differential and Integral Calculus

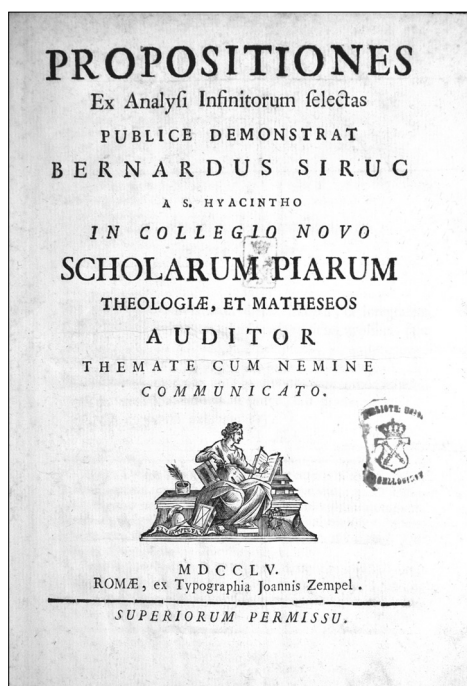
Summary: In the Polish historiography of mathematics Piarist Bernard Syruc' (Syruc') is unanimously considered as the first Polish author of work on differential and integral calculus (*Propositiones ex Analysisi Infinitorum*, Romae 1755). However, in the same year the works of two other authors: another Piarist Samuel Chrościkowski and one Pasquale de Petra were published in Rome. These works had the same title and, what is particularly astonishing, their content was exactly identical with that of the previously mentioned work of Syruc'. The article tries to clarify this puzzling issue. It is suggested that the works of Syruc', Chrościkowski and Pasquale de Petra could have been a result of some public examination involving many graduates. In the eighteenth century, public examinations carried out in the religious colleges, were common form of demonstrating acquired knowledge and skills.

Keywords: mathematics in Poland in the 18th century, differential and integral calculus, Piarist Order, Bernad Syruc', Samuel Chrościkowski

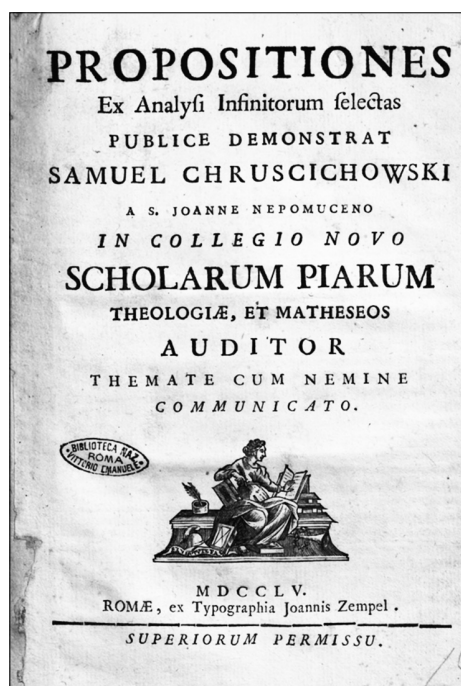
Słowa kluczowe: matematyka w Polsce w XVIII wieku, rachunek różniczkowy i całkowy, zakon pijarów, Bernard Syruc', Samuel Chrościkowski

W rodzimej historiografii matematyki ostatnich lat jako pierwszego polskiego autora publikacji z zakresu rachunku różniczkowego i całkowego wymienia się pijara ojca Bernarda (od św. Hiacynta) Syrucia (Sirucia) (1731–1784)¹. Jako

¹ Z. Pawlikowska-Brożek, *Bernard Siruc' – pierwszy polski autor publikacji z rachunku różniczkowego i całkowego*, [w:] *Matematyka XVIII wieku: materiały z XIII ogólnopolskiej Szkoły*

Ryc. 1. Reprodukacja strony tytułowej pracy Syrucia pochodzi z egzemplarza znajdującego się Bibliotece Jagiellońskiej (sygn. 55756 II).

Ryc. 2. Skan strony tytułowej pracy Chruscichowskiego *vel* Chróścikowskiego. Źródło: https://books.google.pl/books?id=w-p_Rb_9mBIC&dq=chruscichowski&hl=pl&source=gbs_navlinks_s [dostęp: 07.07.2020].

pracę, „która przyniosła mu poczesne miejsce w historii matematyki”² podaje się krótkie, bo liczące tylko 23 strony, dzieło zatytułowane: *Propositiones ex Analysisi Infinitorum Selectas publice demonstrat Bernardus Siruc a S. Hyacintho in Collegio Novo Scholarum Piarum Theologiae, et Matheseos Auditor themate cum nemine communicato*³ (Ryc. 1). Zostało ono wydane w 1755 r. w Rzymie w oficynie Johanna Zempela (ok. 1728-ok. 1797) na zakończenie trzyletniego rzymskiego pobytu Syrucia na studiach matematycznych i teologicznych w tamtejszym pijarskim *Collegio Nuovo (Calasanzio)*.

W podanych powyżej informacjach nie byłoby nic dziwnego, gdyby nie to, że w zbiorach Centralnej Biblioteki Narodowej w Rzymie przechowywany jest

Historii Matematyki: Kolobrzeg, 17–21 maja 1999 r., red. S. Fudali, Szczecin 2001, s. 347–352; R. Duda, *Zarys dziejów recepcji i rozwoju analizy matematycznej w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2016, 61, 4, s. 12. Na temat początków recepcji rachunku różniczkowego i całkowego w Polsce zob.: J. Dianni, *Początki rachunku nieskończonościowego w Polsce*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1954, t. 2, s. 319–348.

² Z. Pawlikowska-Brożek, *Bernard Siruc – pierwszy polski autor...*, s. 348.

³ Egzemplarz pracy Syrucia znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. BJ 55756.

egzemplarz pracy noszącej identyczny tytuł co dzieło Syrucia, jednak zamiast niego jako autor figuruje w niej Samuel Chruscichowski (*Propositiones ex Analyysi Infinitorum Selectas publice demonstrat Samuel Chruscichowski a s. Joanne Nepomuceno in Collegio Novo Scholarum Piarum Theologiae, et Matheseos Auditor themate cum nemine communicato*)⁴ (ryc. 2). Od strony treściowej jest to praca identyczna z pracą Syrucia⁵. Z prawdopodobieństwem równym pewności można przypuszczać, że za podanym na karcie tytułowej imieniem i nazwiskiem „Samuela Chruscichowskiego” kryje się dobrze znany polskim historykom nauki, autor pierwszego polskojęzycznego podręcznika z fizyki (*Fizyka Doświadczeniami Potwierdzona*, 1764), Samuel (od św. Jana Nepomucena) Chróścikowski (1730–1799).

Co więcej, istnieje też co najmniej jeszcze jeden egzemplarz tej publikacji (wydanej także w typografii Zempela)⁶, pod którą podpisał się kolejny autor, a mianowicie Pasquale de Petra (di Sulmona) (?–ok. 1799), włoski kapłan⁷, który w dostępnych materiałach nigdzie nie jest wymieniany jako autor innych prac o charakterze naukowym.

Praca *Propositiones ex Analyysi Infinitorum*, sygnowana nazwiskami trzech różnych autorów, składa się z 52 problemów matematycznych zaopatrzonych w komentarze, ale bez rozwiązań. Po wprowadzeniu zawierającym podstawowe reguły różniczkowania i całkowania są podane ich zastosowania do wyznaczania podstycznych, podnormalnych i asymptot pewnych krzywych algebraicznych. Jeden z kolejnych rozdziałów pracy omawia sformułowania zagadnień kwadratury krzywych, m.in. kwadratury parabol i elipsy Apoloniusza, cykloidy, pola między hiperbolą i asymptotami. Dalsze części zawierają także zagadnienie rektyfikacji krzywych i wyznaczania objętości stożka. Przy końcu znajdują się już tylko sformułowania zadań (np. dana jest krzywa – wyznaczyć jej różniczkę)⁸.

⁴ Biblioteca Nazionale Centrale di Roma, sygn. NAPE025118; także w formie zdigitalizowanej: https://books.google.pl/books?id=w-p_Rb_9mBIC&printsec=frontcover&hl=pl&source=gs_bse_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [dostęp: 07.07.2020].

⁵ Pomijamy w tym miejscu szczegóły matematyczne tej zawartości, gdyż jest ona omówiona w cytowanej już pracy Pawlikowskiej-Brożek.

⁶ Praca tego autora ukazała w związku z inną jego pracą: *Propositiones ex Analyysi Infinitorum Selectas quas idem Paschalis de Petra Sulmonensis themate cum nemine communicato demonstrat, [w:] De natura extensionis dissertatio eminentissimo, et reverendissimo principi S.R.E. cardinali Francisco Burghesio episcopo Albanensi nuncupata, & publice propugnata... a Paschali De Petra Sulmonensi... Accedunt propositiones selectae ex analysi infinitesimorum ab eodem construendae ac demonstrandae*, Joannis Zempel, Romae 1755 (Por. np. egzemplarz w: Biblioteca Statale di Cremona, sygn. BVEE074428); <http://books.google.com/books?vid=IBSC:SC400024001> [dostęp: 07.07.2020].

⁷ Działal w miejscowości Ururi (region Molise, prowincja Campobasso); Por. A. Perella, *L'anno 1799 nella provincia di Campobasso. Memorie e Narrazioni documentate con notizie riguardanti l'intero ex Regno di Napoli*, V. Majone, Caserta 1900, s. 227.

⁸ Z. Pawlikowska-Brożek, *Bernard Siruc – pierwszy polski autor...*, s. 348–350.

W świetle wymienionych faktów powstaje pytanie o okoliczności wydania w 1755 r. w Rzymie pracy *Propositiones ex Analysis Infinitorum* oraz roli, którą odegrali w jej przygotowaniu dwaj polscy uczeni pijarzy, Bernard Syruć i Samuel Chróścikowski.

Dwaj polscy studenci w *Collegio Nuovo* (*Calasanzio*)

Najobszerniejsze jak dotąd opracowanie życia i dzieła Bernarda Syrucia wyszło spod pióra Jarosława Kurkowskiego⁹. Nie będziemy jednak w tym miejscu powtarzać większości znajdujących się tam informacji, lecz skupimy się jedynie na okolicznościach pobytu studenta pijarskiego w Rzymie. Podobnie odniesiemy się do pobytu w Wiecznym Mieście Samuela Chróścikowskiego¹⁰.

W przypadku Syrucia za Kurkowskim możemy podać, iż młody pijar przeszedł w Rzymie wszechstronne trzyletnie studia (w latach 1753–1756), obejmujące przede wszystkim matematykę i teologię. Studia miały miejsce w należącem do pijarów *Collegio Nuovo* (*Calasanzio*), założonym w 1747 r.¹¹, a pobyt przypuszczalnie był opłacany z funduszu stypendialnego założonego przez ojca Sebastiana Wykowskiego (1700–1760), prowincjała i asystenta generalnego z ramienia prowincji pijarskiej litewskiej, w Rzymie. Po zakończeniu studiów Syruć zatrzymał się w Wiedniu, wykładając na tamtejszej słynnej Akademii Terezjańskiej matematykę. Podczas tego pobytu przyjął święcenia kapłańskie z rąk biskupa sufragana wiedeńskiego Franza X.A. Marxera (1704–1775). Po powrocie na Litwę, od 1758 r., przez kilka lat uczył matematyki w wileńskim *Collegium Nobilium*, a w roku szkolnym 1762–1763 pełnił w nim nawet funkcję rektora¹².

Pobyt edukacyjny Syrucia w rzymskim *Collegio Nuovo* jako słuchacza teologii i matematyki potwierdza zapis na stronie tytułowej dzieła *Propositiones*

⁹ J. Kurkowski, *Między Wschodem a Zachodem. Bernard Syruć (Siruć) 1731–1784*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2009, 18, 1–2, s. 7–50.

¹⁰ Autor ten i jego działalność nie doczekała się do tej pory analogicznego biograficznego opracowania jak w przypadku Syrucia. Istnieje tylko kilka przyczynków poświęconych różnym aspektom jego dzieła m.in.: S. Szczotka, *Chróścikowski Samuel (1730–1799)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, t. 3, s. 358–359; S. Dickstein, *O fizyce Chróścikowskiego*, „Przegląd Pedagogiczny” 1883, t. 2, s. 125–128; T. Wierchowski, *Samuel Chróścikowski jako nauczyciel fizyki doświadczalnej*, [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka, Warszawa 2009, s. 281–293.

¹¹ W odróżnieniu od bardziej utytułowanego pijarskiego rzymskiego *Collegio Nazareno*, w którym studiowali zwykle synowie szlachty, w *Collegio Nuovo* (zamkniętego w 1800 roku) mogli studiować także uczniowie pochodzenia mieszczańskiego. Inna nazwa tego kolegium *Calasanzio* pochodzi od osoby założyciela zgromadzenia Zakonu Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych (*Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*), czyli Zakonu Szkół Pobożnych, św. Józefa Kalasancjusza (1556/1557–1648); Por. D. Armando, *«La vertigine Nel Chiostro». Gli Scolopi romani nella crisi Giacobina*, [w:] *Ricerche per la storia religiosa di Roma*, red. L. Fiorani, Roma 1992, s. 259.

¹² J. Kurkowski, *Między Wschodem a Zachodem...*, s. 13–15.

ex Analyssi Infinitorum. Kurkowski w rysie biograficznym litewskiego pijara nie podał jednak żadnego szczegółu dotyczącego przebiegu jego studiów oraz okoliczności powstania pracy z „analizy nieskończonościowej”.

Nie lepsza sytuacja jest w przypadku faktografii z rzymskiego pobytu Samuela Chróścikowskiego. W zasobach Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów nie ma zbyt wiele informacji na ten temat. W „Matrykule” Prowincji Polskiej podany jest dokładny okres trwania jego studiów zagranicznych – 1753/1754–1755/1756, a w *Liber suffragiorum 1770–1801* jedynie ogólne informacje o miejscu i celu pobytu Chróścikowskiego¹³. Dokładniejszych informacji nie ma także w zasobach Archiwum Historycznego Domu Generalnego Ojców Pijarów w Rzymie. Nieco więcej o okolicznościach pobytu Chróścikowskiego nad Tybrem, choć znowu nie o szczegółach samych jego studiów, można dowiedzieć się z dwóch listów ojca Stanisława Konarskiego (1700–1773), jednym do generała pijarów, ojca Paolina Chelucciego (1681–1754) i drugim, do przyszłego generała ojca Edoarda Corsiniego (1702–1765).

Konarski wysłał do Chelucciego list z Warszawy tuż przed swoim wyjazdem we wrześniu 1753 r. do Rzymu na kapitułę generalną zgromadzenia pijarów. Informując o planowanym pobycie w Wiecznym Mieście, wspomina przy okazji o kleryku Samuelu Chrościńskim od św. Jana Nepomucena (*clericum nostrum Samuelem Chrościński a S. Joanne Nepomuceno*), który ma się tam oddać studiom teologicznym i matematycznym¹⁴. Choć nie ma na to bezpośredniego potwierdzenia, istnieje prawdopodobieństwo, że kleryk Chrościński *vel* Chróścikowski do Rzymu na studia wyjechał właśnie w towarzystwie Konarskiego¹⁵. Z kolei do Corsiniego Konarski wysłał list już z Rzymu w grudniu tego samego roku, przekazując w nim m.in. pozdrowienia od kleryka Samuela, czyli Chróścikowskiego, licząc na rychłe spotkanie z Corsinim na kapitule generalnej¹⁶.

¹³ Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów (APPZP), *Matricula Provinciae Polonae Scholarum Pijarum 1742–1867*, dawna sygn 2, p. 63, nr 262; APPZP, *Liber suffragiorum 1770–1801*, k. 138v, sygn. Coll. Petr. 10. Za pomoc w uzyskaniu tych informacji autor artykułu dziękuje pani mgr Agnieszce Szmerek, archiwistce Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów.

¹⁴ *List S. Konarskiego do o. Paulina od św. Józefa, Warszawa 19.09.1753 roku*, [w:] *Listy Stanisława Konarskiego 1733–1771*, oprac. J. Nowak-Dłużewski, Warszawa 1962, s. 82. Niepoprawne nazwisko „Chrościński” mogło świadczyć o tym, że jako kandydat do kapłaństwa młody Chróścikowski nie był jeszcze dostatecznie znany Konarskiemu. Nowak-Dłużewski nie dokonał poprawy tego nazwiska w przypisach; Tamże, s. 243, przypis nr 10.

¹⁵ List do Chelucciego informował, że wraz z Konarskim do Rzymu udaje się także drugi delegat na kapitułę generalną ojciec Samuel Wysocki (1706–1771), rektor warszawskiego domu pijarów oraz dwóch bratanków ówczesnego prymasa Polski, arcybiskupa Adama I. Komorowskiego (1699–1759), którzy mieli studiować w *Collegio Nazareno*.

¹⁶ *List S. Konarskiego do o. Edwarda Corsiniego, Rzym 29.12.1753 roku*, [w:] *Listy Stanisława Konarskiego...*, s. 84. Konarski poznał Corsiniego w latach 1749–1750, w czasie wcześniejszego pobytu we Włoszech – zob. tamże, s. 240, przypis nr 5.

Warto do tego dodać, że Chelucci i Corsini byli jednymi z najwybitniejszych włoskich pijarów działających w tym okresie. Jako profesor i rektor Chelucci był jednym z twórców świetności *Collegio Nazareno* w latach, w których studiował w nim Stanisław Konarski (lata 1725–1729). Oprócz tego był jednym z najbardziej znanych włoskich dydaktyków matematyki swojego czasu i autorem poczytnych podręczników do tej dyscypliny¹⁷. Zarówno entuzjazm dydaktyczny Chelucciego, jak i wizerunek prowadzonego przez niego *Collegio Nazareno* w znacznym stopniu przyczyniły się do zorganizowania przez Konarskiego w Warszawie w 1740 r. pijarskiego *Collegium Nobilium*¹⁸. Corsini był profesorem literatury antycznej na Uniwersytecie w Pizie, zajmował się też logiką, filozofią i matematyką. Po śmierci Chelucciego w styczniu 1754 r. objął po nim funkcję generała pijarów¹⁹.

Tak więc zarówno Bernard Syruć, jak i Samuel Chróścikowski, jako kandydaci do kapłaństwa, jeden delegowany z prowincji litewskiej, a drugi polskiej²⁰, przebywali na studiach teologicznych i matematycznych w Rzymie w tym samym okresie (1753–1756). Jeśli brali udział w zajęciach szkolnych w *Collegio Nuovo*, jest rzeczą niemożliwą, aby nie zetknęli się ze sobą. Można także sądzić, że podpisanie się pod pracą o tym samym tytule, powstałą prawdopodobnie w związku z finalizacją ich studiów matematycznych, nie było kwestią przypadku.

Matematyka w pijarskim Rzymie i Rzeczypospolitej

Z racji skąpych informacji na temat pobytu Sirucia i Chróścikowskiego w *Collegio Nuovo* oraz okoliczności opublikowania ich prac pod identycznym tytułem i o identycznej treści, pozostaje podjęcie próby tymczasowego (w oczekiwaniu na wyniki dalszych prac badawczych) wyjaśnienia takiego stanu rzeczy. W opinii włoskiego historyka matematyki Luigiego Pepe, w ramach osiemnastowiecznego szkolnictwa włoskiego istniała na zakończenie studiów matematycznych tradycja omawiania wspólnych tematów, które następnie wydawano drukiem jako osobne dzieła, sygnowane nazwiskami kilku studentów²¹. Wynika z tego, że

¹⁷ Por. U. Baldini, *Chelucci, Domenico*, [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, red. A.M. Ghisalberti (et al.), t. 24, Roma 1980, s. 419–421; L. Pepe, *Insegnare matematica. Storia degli insegnamenti matematici in Italia*, Bologna 2016, s. 179–180; C.B. Boyer, *History of Analytic Geometry*, Mineola–New York 2004, s. 175.

¹⁸ J. Buba, *Rodowód Collegium Nobilium*, [w:] *Nowożytna myśl naukowa w szkołach i księgozbiorach polskiego Oświecenia*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Wrocław 1976, s. 17–47.

¹⁹ U. Baldini, *Corsini, Edoardo*, [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 29, Roma 1983, s. 620–625.

²⁰ Podobnie jak Siruć z ramienia prowincji litewskiej, Chróścikowski był beneficjentem funduszu stypendialnego prowincji polskiej pijarów. Jej pierwszymi fundatorami byli ojciec Antoni Konarski (1695–1778), starszy brat Stanisława i ojciec Samuel Wysocki; J. Kurkowski, *Między Wschodem a Zachodem...*, s. 13–14.

²¹ Korespondencja prywatna autora artykułu oraz Krzysztofa Maślanki z prof. Luigi Pepe z dnia 14 grudnia 2019 r.

treści zawarte w *Propositiones ex Analysis Infinitorum* nie musiały być autorstwa absolwentów *Collegio Nuovo*. Mogły być przygotowanym przez profesorów tej szkoły zestawem tez do publicznej dyskusji. Warto zauważyć, iż w podobnej formie odbywały się w polskich kolegiach pijarskich i jezuickich w XVIII w. tzw. popisy szkolne. Stanowiły one publiczną prezentację wiedzy oraz umiejętności uczniowskich i niejednokrotnie wydawano je potem drukiem²².

Sam Syruc był autorem pracy będącej zbiorem studiowanych i zdawanych pod jego kierunkiem wybranych zagadnień z dziedziny matematyki (a także z wybranych działów kosmografii, gnomoniki i architektury militarnej) przez pijara Juliana Siemaszko (1739–1773), studiującego w Wilnie filozofię, zatytułowanej *Selectae propositiones mathematicae* z 1759 r.²³ Pracę tę Syruc zadedykował fundatorowi swojego stypendium rzymskiego z lat 1753–1756, ojcu Sebastianowi Wykowskiemu (1700–1760)²⁴.

Sugestia co do możliwego podobieństwa wydania drukiem w Rzymie *Propositiones ex Analysis Infinitorum* do wydawanych w Polsce popisów szkolnych jednocześnie podważa opinię uznającą Bernarda Syrucia za pierwszego polskiego autora publikacji z zakresu rachunku różniczkowego i całkowego. Jednak nie tyle z powodu opublikowania identycznego treściowo dzieła przez Samuela Chróścikowskiego, lecz głównie z racji możliwego nieoryginalnego, pod względem naukowym, charakteru tej pracy, związanego raczej z określoną formą prezentacji wiedzy studentów. Jeśli przyjmie się taki punkt widzenia, wtedy zarazem pozostaje otwarta możliwość dla poszukiwania innego autora polskiego, który zasługuje na miano pierwszego, który opublikował swoją oryginalną pracę na temat *analysis infinitorum*²⁵.

²² Na temat polskich popisów szkolnych w latach 50. i 60. XVIII wieku; Por. W. Smoleński, *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Studia historyczne*, Petersburg 1891, s. 52–57. Jako przykład popisu zaprezentowanego w *Collegium Nobilium* i wydanego drukiem, Smoleński wymienia dziesięciostronicową pracę: *Propositiones philosophicae quas Illustrissimo Excellentissimo et... nuncupatas publicae propugnandas exponunt Josephus Calasantius et Philippus Olizar in Coll. Nob. Varsav. Sch. Piarum philosophiae et matheseos auditores*, mense julio 1767, Varsoviae, typis S.R.M. et Republicae in Collegio Scholarum Piarum; W. Smoleński, *Przewrót umysłowy w Polsce...*, s. 53.

²³ Warto zwrócić przy tym uwagę również na podobieństwo tytułu tej pracy z rzymskim dziełem Syrucia/Chróścikowskiego, które wynika ze sformalizowanego charakteru całej procedury ich prezentacji i publikacji.

²⁴ B. Syruc, *Selectae propositiones mathematicae*, Vilnae 1759; por. J. Kurkowski, *Między Wschodem a Zachodem...*, s. 14–15. W *Bibliografii* Teofila Żebrawskiego dzieło to figuruje pod numerem 2953 – T. Żebrawski, *Bibliografija pismnictwa polskiego z działu matematyki i fizyki oraz ich zastosowań*, Kraków 1873, s. 73.

²⁵ Jak się wydaje, do takiego miana może aspirować praca Jana Michała Hubego (1737–1807), zatytułowana: *Versuch einer analytischen Abhandlung von Kegelschnitten* (wydawnictwo Boßigel), wydana w Getyndze w 1759 roku. Jej łacińskojęzyczna wersja *De sectionibus conicis*, wydana z kolei w Lipsku, dziś niezwykle trudna do zdobycia, datowana jest na rok 1755, a więc rok

Nie oznacza to oczywiście, że pobyt Syrucia i Chróścikowskiego w Rzymie na studiach matematycznych był pozbawiony jakiegokolwiek wartości. Wręcz przeciwnie, w trakcie nauki obaj niewątpliwie zetknęli się z najnowszymi ujęciami rachunku nieskończonościowego wykładanego w tym czasie w Wiecznym Mieście m.in. przez ojca Paolina Chelucciego, jezuitę Rudera Josipa Boškovića (1711–1787) i franciszkanina François Jacquier (1711–1788); ostatni dwaj z *Collegio Romano*. O Cheluccim jako współtwórcy *Collegio Nazareno*, wykładowcy i autorze podręczników do matematyki już wspominaliśmy. Bošković był jednym z bardziej oryginalnych uczonych swojego czasu, również autorem podręczników do matematyki i cenionym wykładowcą²⁶. Z kolei Jacquier zasłynął głównie jako współedytor pierwszego kontynentalnego wydania *Principiów* Isaaca Newtona²⁷.

Przy końcu tego artykułu wypada również zapytać, jaki mógł być rzeczywisty cel pobytu dwóch młodych pijarów na zagranicznych studiach matematycznych. W związku z możliwym szkolno-egzaminacyjnym charakterem dzieła *Propositiones ex Analysisi Infinitorum* należy odrzucić założenie, iż miał on jedynie służyć zaspokojeniu indywidualnych ambicji studiujących i przygotować ich do pracy badawczej w zakresie matematyki. Choć taka opinia nie wynika wprost z określonych źródeł i faktografii, należałoby raczej przyjąć, że celem wysłania kleryków pijarskich Syrucia i Chróścikowskiego przez prowincję, odpowiednio litewską i polską do Rzymu, było głównie (gdyż studiowali tam także teologię) przygotowanie ich obu do roli nauczycieli matematyki, dydaktyków i wychowawców młodzieży.

Opinia taka pozostaje zgodna z ówczesnym trendem reformatorskim w szkolnictwie obydwu prowincji pijarskich ówczesnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wspominaliśmy na początku o Stanisławie Konarskim, który w 1753 r. udał się do Rzymu na kapitułę generalną zgromadzenia pijarów, przypuszczalnie zabierając ze sobą również młodego Chróścikowskiego. Pobyt Konarskiego wiązał się także z przedłożeniem papieżowi Benedyktowi XIV (1675–1758) „Ustaw” powizytacyjnych (*Ordinationes Visitationis Apostolicae*) dla prowincji polskiej w lutym 1754 r.²⁸ Wśród różnych zaleceń można w nich także znaleźć formalny nakaz, „by w prowincjach zawsze byli nauczyciele matematyki”²⁹.

sygnowanego przez Syrucia i Chróścikowskiego dzieła *Propositiones ex Analysisi Infinitorum*; Por. K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, Kraków 1887, t. 9, z. 3 i 4, s. 267.

²⁶ Por. L. Pepe, *Insegnare matematica...*, s. 185–196.

²⁷ *Isaaci Newtoni philosophiae naturalis principia mathematica, perpetuis commentariis illustrata, communi studio PP. Thomæ Le Sueur et Francisci Jacquier*, Genève 1739–1742, t. I–III.

²⁸ J. Buba, *Rodowód Collegium Nobilium*, [w:] *Nowożytna myśl...*, s. 41.

²⁹ *Ordinationes Visitationis Apostolicae... Pars III Circa Juvenum nostrorum Religiosorum educationem*, [Warszawa] 1754, par. XVII (*De Studio Matheseos*), n. 264; por. J. Buba, *Matematyka w dawnych szkołach pijarskich w Polsce – nauczyciele, podręczniki*, [w:] *Pijarzy*

Po powrocie z Rzymu, w roku 1757 Chróścikowski objął najpierw na rok funkcję nauczyciela przedmiotów humanistycznych w *Collegium Nobilium*, by w kolejnych latach w tej i innych szkołach pijarskich nauczać m.in. logiki, filozofii, fizyki, wreszcie matematyki. Poza *Fizyką Doświadczeniami Potwierdzoną*, która przyniosła mu sławę, pisał głównie podręczniki dla studentów kolegiów, przekłady z włoskiego i łaciny, a nawet wierszowane panegiryki³⁰. Innej pracy z matematyki, wydanej drukiem, Chróścikowski nie pozostawił. Podobny los spotkał w Wilnie także Syrucia, choć jego zaangażowanie w nauczanie matematyki wydaje się o wiele większe. W roku 1767 ukazało się pierwsze wydanie jego popularnej pracy zatytułowanej *Arytmetyka prostacka*, przeznaczonej dla analfabetów, którzy dla potrzeb zawodowych musieli sobie przyswoić umiejętność liczenia. Jednak nie w oparciu o liczby, lecz trzy symbole (I, L, X) wykonywane w formie nacięć na drewnie lub kresek kredą lub węglem³¹.

Charakter działalności Syrucia i Chróścikowskiego bezpośrednio po studiach matematycznych w Rzymie potwierdza tylko ogólniejszy trend w kwestii stosunku do nauki, w szczególności do matematyki, który panował w okresie przejścia z epoki saskiej do stanisławowskiej ówczesnej Rzeczypospolitej. Znałe powszechnie intensywne tendencje reformatorskie w szkolnictwie pijarskim (później jezuickim i akademickim) tego okresu szły przede wszystkim w kierunku upowszechniania (zgodnie z hasłami oświeceniowymi) elementarnej wiedzy, niezbędnej do spełniania różnych ról w obrębie niemal wszystkich warstw społecznych. Jednocześnie w odróżnieniu od innych nacji europejskich, nie było w tym czasie zbyt wielu rodzimych bodźców do prowadzenia samodzielnych badań naukowych, zwłaszcza w zakresie matematyki. Potrzeby związane z matematyką i to najczęściej jedynie na poziomie elementarnym były w omawianym okresie czysto użyteczne i praktyczne³².

Celem tego artykułu nie było rewidowanie dotychczasowych ustaleń w zakresie rodzimej historiografii matematyki. Artykuł powstał po odkryciu zbieżności (a właściwie identyczności) zarówno tytułu, jak i zawartości treściowej trzech,

w kulturze dawnej Polski. *Ludzie i zagadnienia*, praca zbiorowa [brak red.], Kraków 1983, s. 246. Podobną reformę szkolną wprowadzono ok. dziesięć lat później na obszarze prowincji litewskiej.

³⁰ S. Szczotka, *Chróścikowski Samuel (1730–1799)*, [w:] *Polski słownik biograficzny...*, s. 358–359.

³¹ B. Siruć, *Arytmetyka prostacka: czyli Nowy Sposób czynienia Rachunków...*, Wilno 1767.

³² Por. R. Duda, *Historia matematyki w Polsce na tle dziejów nauki i kultury*, Warszawa 2019, s. 103; K. Opalek, *Oświecenie*, [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, t. II, s. 254.

wydanych oddzielnie w tym samym roku prac sygnowanych nazwiskami Bernarda Syrucia, Samuela Chróścikowskiego i Pasquale'a de Petra. Sformułowane powyżej uwagi, oparte jeszcze na dość skąym materiale źródłowym, oczywiście nie wienczą poszukiwań, lecz stanowią rodzaj wstępnej zachęty do dalszych badań nad zainteresowaniami matematyką u rodzimych autorów, działających czy to w Polsce, czy też poza jej granicami w XVIII w.

Za okazaną pomoc w trakcie przygotowywania tego artykułu jego autor dziękuje pani mgr Agnieszce Szmerek, panu prof. Luigiemu Pepe z Uniwersytetu w Ferrarze, ojcu Gerardo Vicente Leyeva Bohórquez Sch.P. z *Collegio Nazareno* oraz pani Katarzynie Maślance z Biblioteki Jagiellońskiej i panu prof. Krzysztofowi Maślance z Instytutu Historii Nauki PAN.

Bibliografia

- Armando D., «*La vertigine Nel Chiostro*». *Gli Scolopi romani nella crisi Giacobina*, [w:] *Ricerche per la storia religiosa di Roma*, red. L. Fiorani, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma 1992, s. 245–304.
- Baldini U., *Chelucci, Domenico*, [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, red. A.M. Ghisalberti i in., Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 1980, t. 24, s. 419–421.
- Baldini U., *Corsini, Edoardo*, [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 1983, t. 29, s. 620–625.
- Boyer C.B., *History of Analytic Geometry*, Dover Publications, Inc, Mineola–New York 2004.
- Buba J., *Rodowód Collegium Nobilium*, [w:] *Nowożytna myśl naukowa w szkołach i księgozbiorach polskiego Oświecenia*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Ossolineum, Wrocław i in. 1976, s. 17–47.
- Buba J., *Matematyka w dawnych szkołach pijarskich w Polsce – nauczyciele, podręczniki*, [w:] *Pijarzy w kulturze dawnej Polski. Ludzie i zagadnienia*, praca zbiorowa [brak red.], Nakładem Polskiej Prowincji XX Pijarów, Kraków 1983, s. 243–252.
- Chruscichowski S., *Propositiones ex Analysis Infinitorum Selectas publice demonstrat Samuel Chruscichowski a s. Joanne Nepomuceno in Collegio Novo Scholarum Piarum Theologiae, et Matheseos Auditor themate cum nemine communicato*, Joannis Zempel, Romae 1755.
- Dianni J., *Początki rachunku nieskończonościowego w Polsce*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1954, t. 2, s. 319–348.
- Dickstein S., *O fizyce Chróścikowskiego*, „Przegląd Pedagogiczny” 1883, t. 2, s. 125–128.
- Duda R., *Zarys dziejów recepcji i rozwoju analizy matematycznej w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2016, 61, 4, s. 7–61.
- Duda R., *Historia matematyki w Polsce na tle dziejów nauki i kultury*, Instytut Historii Nauki PAN – Wydawnictwo Aspra, Warszawa 2019.
- Estreicher K., *Bibliografia Polska*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1887, t. 9, z. 3 i 4.
- Hube J.M., *De sectionibus conicis*, Lipsiae 1755.
- Hube J.M., *Versuch einer analytischen Abhandlung von Kegelschnitten*, Göttingen 1759.

- Isaaci Newtoni philosophiae naturalis principia mathematica, perpetuis commentariis illustrata, communi studio PP. Thomae Le Sueur et Francisci Jacquier*, Genevæ 1739–1742, t. I–III.
- Kurkowski J., *Między Wschodem a Zachodem. Bernard Syruc (Syruc) 1731–1784*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2009, 18, 1–2, s. 7–50.
- Liber suffragiorum 1770–1801*, Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów.
- Listy Stanisława Konarskiego 1733–1771*, oprac. J. Nowak-Dłużewski, PWN, Warszawa 1962.
- Matricula Provinciae Polonae Scholarum Pijarum 1742–1867*, Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów.
- Opalek K., *Oświecenie*, [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, t. II, s. 233–477.
- Ordinationes Visitationis Apostolicae... Pars III Circa Juvenum nostrorum Religiosorum educationem*, [Drukarnia Pijarów, Warszawa] 1754.
- Pawlikowska-Brożek Z., *Bernard Syruc – pierwszy polski autor publikacji z rachunku różniczkowego i całkowego*, [w:] *Matematyka XVIII wieku: materiały z XIII ogólnopolskiej Szkoły Historii Matematyki: Kołobrzeg, 17–21 maja 1999 r.*, red. S. Fudali, Wydawnictwo Naukowe USz, Szczecin 2001, s. 347–352.
- Pepe L., *Insegnare matematica. Storia degli insegnamenti matematici in Italia*, Clueb, Bologna 2016.
- Perella A., *L'anno 1799 nella provincia di Campobasso. Memorie e Narrazioni documentate con notizie riguardanti l'intero ex Regno di Napoli*, V. Majone, Caserta 1900.
- Propositiones ex Analysis Infinitorum Selectas publice demonstrat Samuel Chruscchowski a s. Joanne Nepomuceno in Collegio Novo Scholarum Piarum Theologiae, et Matheseos Auditor themate cum nemine communicato*, Joannis Zempel, Romae 1755.
- Propositiones ex Analysis Infinitorum Selectas publice demonstrat Bernardus Syruc a S. Hyacintho in Collegio Novo Scholarum Piarum Theologiae, et Matheseos Auditor themate cum nemine communicato*, Joannis Zempel, Romae 1755.
- Propositiones ex Analysis Infinitorum Selectas quas idem Paschalis de Petra Sulmonensis themate cum nemine communicato demonstrat*, [w:] *De natura extensionis dissertatio eminentissimo, et reverendissimo principi S.R.E. cardinali Francisco Burghesio episcopo Albanensi nuncupata, & publice propugnata... a Paschali De Petra Sulmonensi... Accedunt propositiones selectae ex analysis infinitesimorum ab eodem construentae ac demonstrandae*, Joannis Zempel, Romae 1755.
- Propositiones philosophicae quas Illustrissimo Excellentissimo et... nuncupatas publicae propugnandas exponunt Josephus Calasantius et Philippus Olizar in Coll. Nob. Varsav. Sch. Piarum philosophiae et matheseos auditores*, mense julio 1767, Varsaviae, typis S.R.M. et Republicae in Collegio Scholarum Piarum.
- Smoleński W., *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII. Studya historyczne*, G. Geberthner i Sp., Kraków; Br. Rymowicz, Petersburg 1891.
- Syruc B., *Selectae propositiones mathematicae...*, Vilnae 1759.
- Syruc B., *Arytmetyka prostacka: czyli Nowy Sposób czynienia Rachunków...*, Drukarnia Pijarów, Wilno 1767.

- Szczotka S., *Chróścikowski Samuel (1730–1799)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, PAU, Kraków 1937, s. 358–359.
- Wierzchowski T., *Samuel Chróścikowski jako nauczyciel fizyki doświadczalnej*, [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I.M. Dacka-Górczyńska, J. Partyka, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2009, s. 281–293.
- Żebrawski T., *Bibliografija pismienictwa polskiego z działu matematyki i fizyki oraz ich zastosowań*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1873.